

رویکرد جامعه‌شناختی به سیاست زنان در صدر اسلام

۱- الهه ضابطی اکبر ۲- معصومه رشاد

چکیده:

زنان نیمی از پیکره اجتماع انسانی هستند که در شکل‌گیری جامعه انسانی نقش مهمی ایفا می‌کنند. بررسی و موقعیت زنان صدر اسلام نشان می‌دهد که آنان در بسیاری از امور اجتماعی، اقتصادی، علمی، سیاسی و حتی امور دفاعی با حفظ کرامت انسانی و عفت و پاک‌دامنی خود شرکت فعال داشته و در بسیاری از موارد نیز موفق و سربلند بوده‌اند. این پژوهش با هدف بررسی جامعه‌شناسی مشارکت زنان مسلمان صدر اسلام، از دوره پیامبر اکرم(ص) تا قیام امام حسین(ع) (سال ۶۲ هجری) و رسیدن به دستاوردهای علمی درزمینه‌ی میزان و نقش مؤثر زنان در جامعه اسلامی تدوین شده است. این تحقیق با روش مطالعه اسناد تاریخی انجام‌شده و فن مورد استفاده برای جمع‌آوری اطلاعات، اسنادی است. نتایج این تحقیق حاکی از آن است که زن پیش از اسلام جایگاه والایی نداشت و از بسیاری از حقوق انسانی خود محروم بود و با ظهور اسلام تحولی همه‌جانبه در جایگاه و منزلت زن ایجاد شد به‌گونه‌ای که در عرصه‌های مختلف مانند بیعت، هجرت، دفاع از ولایت و ... پایه‌پای مردان یار و یاور پیامبر و امام عصر خود بودند. اسلام موافق حضور اجتماعی و سیاسی زن در جامعه است ولی به‌منظور حفظ کرامت و شخصیت انسانی زن و جلوگیری از استفاده ابزاری از او و حفظ کانون خانواده، چارچوب و شرایطی برای این حضور تعیین نموده است که مهم‌ترین آن حفظ حجاب و پاک‌دامنی در فعالیتهای اجتماعی اوست.

کلیدواژه‌ها: مشارکت سیاسی زن، فعالیت سیاسی، زنان صدر اسلام، فعالیتهای اجتماعی زن

۱- دانش آموخته کارشناسی ارشد گروه علوم اجتماعی (گرایش: مطالعات زنان و خانواده).

۲- استادیار روابط بین‌الملل، عضو هیات علمی دانشگاه آزاد رودهن، تهران، ایران
masi.reshad@yahoo.com

مقدمه طرح مساله

اگرچه زن در اسلام از مقام و منزلت بالایی برخوردار است اما متأسفانه مسایل زنان که بخش بزرگی از جامعه را تشکیل می‌دهند هنوز در هاله‌ای از ابهام قرار دارد و در کمتر جامعه‌ای زنان از همه حقوق خود برخوردارند. اما با ظهور اسلام زنان مقام و منزلت ویژه‌ای یافتند. موضوع این مقاله بررسی جامعه‌شناسی مشارکت سیاسی زنان صدر اسلام است و مستند اصلی ما قرآن مجید و سنت پیامبر اسلام (ص) می‌باشد.

مقایسه وضعیت سیاسی و اجتماعی زنان در گذر از عصر جاهلیت به دوران اسلامی و نحوه برخورد اسلام با سنت‌های جاهلی و ابطال آنها و روشن شدن جایگاه واقعی زن در دیدگاه اسلام امری ضروری است. و از آنجا که دین اسلام برنامه سعادت همه جانبه برای همه اقشار جامعه دارد زنان نیز از این قاعده مستثنی نیستند.

ضرورت تحقیق

ضرورت پرداختن به موضوع مشارکت سیاسی و اجتماعی زنان در صدر اسلام از آنجاست گرفته می‌شود که تهاجم هدفمند گسترده‌ای علیه دین مبین اسلام در خصوص به اسارت در آوردن زن و محدودیت ایجاد کردن برای ورود زن به فعالیتهای مختلف اجتماعی، سیاسی، فرهنگی برنامه ریزی شده است که مقایسه وضعیت فرهنگی، سیاسی قبل از اسلام و بعد از آن پاسخ بسیاری از شبهات را خواهد داد. همچنین در جامعه کنونی در پاسخ به کسانی که مخالفت اسلام را با حضور زنان در اجتماع بیان می‌کنند، مؤثر خواهد بود. از طرفی زنان با آگاهی از حقوق خود در اجتماع، برنامه ریزی مناسبی درباره فعالیتهای خود خواهند داشت.

اهداف تحقیق

در این پژوهش به بررسی مشارکت سیاسی زنان صدر اسلام، از زمان ظهور اسلام در جامعه جزیره العرب و دوران پیامبر اسلام (ص) تا پس از واقعه کربلا (سال ۶۲ هجری) خواهیم پرداخت، و در صدد پاسخگویی به پرسشهای زیر هستیم:

- ۱) جایگاه سیاسی زنان در اسلام چگونه تبیین شده است؟
- ۲) عوامل اجتماعی - سیاسی حاصل از ظهور اسلام چگونه بر مشارکت سیاسی زنان تأثیرگذار بوده است؟
- ۳) حضور زنان در فعالیت‌های سیاسی - اجتماعی، در دوران قبل از اسلام و پس از اسلام چه تفاوت فاحشی دارد؟

چارچوب نظری و مبانی نظری پژوهش

مفهوم سیاست؛ (politic)

معنای لغوی واژه سیاست رادهخدا به معنی پاس داشتن ملک، حراست، حکم راندن، دوران‌دیشی، تدبیر، ریاست و غیره می‌داند (دهخدا، ۱۳۴۶، ج ۳۸؛ واژه سیاست) و اصطلاحاً: سیاست مجموعه تدابیری است که حکومت به منظور اداره کشور اتخاذ می‌کند (آقابخشی، ۲۰۲: ۱۳۸۹)؛ لیتیره سیاست را علم حکومت بر کشوری داند (بابایی و آقای، ۱۳۶۹: ۳۹۳) و فرانکلین و دوورژه علم سیاست را "علم قدرت" دانسته‌اند (دوورژه، ۱۳۹۱: ۱۷).

معنای لغوی و مفهومی مشارکت (Participation):

واژه مشارکت کلمه عربی برون مفاعله است. و دارای معانی مختلف از جمله شراکت، حصه داری و بهره برداری می‌باشد (دهخدا، ۱۳۴۶) و در فرهنگ وبسترذیل واژه participation آمده است: "عمل یا وضعیت شرکت جستن، بهره‌وری در چیزی و....."؛ "الن بیرو مشارکت رابه معنای سهمی در چیزی یافتن و از آن سود بردن و یادر گروهی شرکت جستن و همکاری داشتن می‌داند، به همین جهت از دیدگاه جامعه‌شناسی باید بین مشارکت به عنوان حالت یا وضع (امر شرکت کردن) و مشارکت به عنوان عمل و تعهد (عمل مشارکت) تمییز قایل شد (بیرو، ۲۵۷: ۱۳۷۰). به نظر حال تعارض بین دیدگاه عمل‌گرایانه و دیدگاه‌های عمدتاً فلسفی موجب شده مفهوم مشارکت تبدیل به یک مفهوم چندوجهی شود (از کیا، ۱۳۸۰: ۱۸۳). یونسکو نیز مشارکت راحق بشر و پیش شرط توسعه می‌داند (یونسکو، ۱۳۷۶: ۲۸)، کاؤتری مشارکت رابه چهارصورت ابتدایی، رفتارگرایانه، ادغام‌گرا و در نهایت مشارکت رایک فرآیند اجتماعی، عام، جامع و چند جانبه و چند فرهنگی می‌داند که سعی دارد همه گروه‌های مردم رادر همه مراحل توسعه شرکت دهد و طبق این دیدگاه مشارکت چیزی جز برنامه‌ای جامع نیست که بر محور نظریه‌ای بازو قابل اصلاح قرار دارد که از جریان اصلی تفکر درون بهره می‌گیرد که این پیشرفته‌ترین مفهوم مشارکت است (کاؤتری، ۱۳۷۹: ۳۵-۳۶).

سطوح مشارکت سیاسی: درباره سطوح مشارکت نمی‌توان الگویی که بتوان به همه ملت‌ها با فرهنگ‌ها و اعتقادات متفاوت تعمیم داد، بدست آورد. و اگر بخواهیم به صورت پدیدارشناسانه کیفیت و میزان تحقق مشارکت سیاسی رادر جامعه‌ای بسنجیم به ناچار باید مواردی رابه عنوان مصادیق عینی مشارکت نام ببریم که نمایانگر میزان و شدت وضعف مشارکت سیاسی باشد و تا اندازه قابل قبولی بتوان مباحث انتزاعی علوم اجتماعی و سیاسی رابه صورت کاربردی و آماری تبدیل کرد؛ مکلاوسکی در دایره المعارف علوم اجتماعی یازده مورد رادر مورد سطوح مشارکت سیاسی بر شمرده است: (۱) رأی دادن (۲) کسب اطلاعات سیاسی (۳) بحث در مورد موضوعات سیاسی (۴) شرکت در جلسات سیاسی (۵) کمک مالی (۶) گفت و گو با نمایندگان (۷) عضویت در احزاب (۸) شرکت

در ثبت نام و تبلیغات سیاسی (۹) نگاشتن مقالات و ارائه سخنرانی (۱۰) شرکت در مبارزات و رقابتهای سیاسی (۱۱) رقابت به منظور انتخاب شدن برای پست های سیاسی و حزبی.

در این مقاله که موضوع آن بیان مشارکت سیاسی زنان در اسلام است، می توان سطوح مشارکت سیاسی را به صورت بارز در فعالیتهای سیاسی زنان صدر اسلام مشاهده کرد.

وضعیت زن قبل از اسلام

برای تبیین وضعیت زن در اسلام، ابتدا به وضعیت زن در عصر جاهلیت می پردازیم؛ تا طلوع دین مبین اسلام، مردم به دلیل دور شدن از بعث رسل، دچار خلأ فرهنگی و اعوجاج فکری و رفتاری شده بودند، آنان بدلیل رکود فکری و جمود عقیدتی که حاکی از نبود بینش تعقلی بین آنان بود، شأنیت انسانی برای زن قائل نبودند. در بین اقوام سومری، مرد مالک زن محسوب می شد و مجاز بود همسر خود را بفروشد یا گرو بگذارد یا هدیه بدهد؛ در بعضی قبایل هندوستان زنان را مانند حیوانات به ارث می بردند. (لینتون، ۱۳۳۷: ۲۹۵). در زنان هند و ایران نیز وضع بهتر از این نبود در "حقوق ساسانی، زن شی است نه شخص" زن ایرانی صاحب ثروتی نبود و به سختی می توان بین حقوق زن ایرانی ساسانی با برده تمایز قائل شد (بارتلمه، ۱۳۳۷: ۲۲-۲۹). در میان اعراب قبل از اسلام، رسم بسیار ظالمانه ای شایع بود، برخی عربها به خاطر تعصب های بی جا و ترس از فقر و عقائد خرافی دختران خود را پس از تولد مانند رومیان زنده به گور می کردند (منتسکیو، ۱۳۴۹: ۵۸۰). در واقع دختران عرب فرزند آنها محسوب نمی شد. زنان جزء میراث محسوب می شدند دختر در گزینش همسر نقشی نداشت و ارزش زن در خدمتگذاری به مرد و زائیدن پسرهای بیشتر خلاصه می شد (آئینه وند، ۱۳۸۳: ۴۴).

وضعیت زن بعد از اسلام

با ظهور اسلام، نگرش به زن تحول همه جانبه پیدا کرد و زن به اوج کرامت و عزت نائل شد. اسلام با دیدگاه مثبت از حقوق زنان سخن می گوید و راه سعادت را در قالب برنامه ها و دستورات اصولی و منظم دینی به آنان نشان می دهد. از نظر اسلام زن می تواند در تمام فعالیت های جامعه با حفظ حدود و تکالیف شرعی با محوریت حفظ خانواده شرکت داشته باشد (قیوم زاده، ۱۳۸۷: ۷۵-۱۰۲).

نظر قرآن در خصوص زن

در تبیین درست و واقع‌گرایانه موقعیت زن در اسلام، باید ابتدا جایگاه آفرینشی وی در قرآن بیان شود. نظر قرآن نسبت به زن نه افراط است نه تفریط؛ از نظر قرآن زن و مرد از نظر انسانیت و بسیاری از شئون انسانی برابرند، ولی از دونهوع خصلت متفاوت برخوردارند (مطهری، ۱۳۹۶: ۲۶). در جامعه جاهلی جزیره العرب که گرفتار رکود فکری و جمود فرهنگی بودند، قرآن کریم کوشید تا بینش عقلی آن‌ها را بالا برده با تمجید از علم و آگاهی و به کارگیری مفاهیم فراگیر حوزه فهم و درایت آدمی، فضای گسترده‌ای برای آدمی باز کرد و موجب ایجاد تمدن بزرگ اسلام شد (آئینه وند، ۱۳۸۳: ۱۱۶). در قرآن با رسوم جاهلی و عقائد خرافی مقابله شده؛ مانند زنده به گور کردن دختران که آیه ۷ و ۸ سوره تکوید در رد این تفکر آمده است، در قرآن ارزش و جایگاه والایی برای زنان در آیات بسیار ذکر شده است، یکسان بودن خلقت زن و مرد در آفرینش در آیات متعدد آمده است (نساء، ۱؛ زمر، ۶؛ اعراف، ۱۸۹؛ روم، ۲۱؛ نحل، ۷۲) و در بسیاری آیات حقوق اقتصادی و اجتماعی زن را مشخص می‌کند (نساء، ۹۸-۹۷؛ ممتحنه، ۱۲؛ احزاب، ۳۵؛ نساء، ۴، ۳۴، ۱۲). در آیاتی نیز مقام مادری را تکریم می‌کند (احقاف، ۱۵) و گاهی از زنانی که تاریخ سازند یاد می‌کند مانند مادران عیسی (ع) و موسی (ع) و همچنین از شایستگی و کمال زنی به نام بلقیس که قوم خود را با دموکراسی اداره می‌کرده سخن می‌گوید (النمل، ۳۴-۳۵).

جایگاه زن در روایات

بعد از نصوص و ظواهر قرآنی، اخبار و روایات ائمه علیهم السلام دو مین منبع معتبر برای بررسی احکام و روش زندگی محسوب می‌شود. در جوامع حدیثی شیعه و سنی تعداد زیادی اخبار فقهی و غیر فقهی درباره زن آمده است. سیره اهل بیت (ع) همواره در مواضع مختلف تکریم جایگاه زن در قول و عمل بوده است؛ که به اختصار به چند نمونه بسنده می‌کنیم:

رسول خدا (ص) فرمودند: ۱- "خيارکم خيارکم لئنسائه" بهترین شما آن کسی هست که با زنان بهترین باشد (امالی طوسی، ص ۳۹۲؛ به نقل از محمودی، ۱۳۹۰: ۱۰۰). ۲- "انما النساء شقائق الرجال" زنان همتای مردان هستند، ۳- "الجنة تحت اقدام الامهات" بهشت زیر پای مادران است (همان- ۹۹).

مشارکت سیاسی از منظر اندیشمندان

۱- اندیشمندان غربی: افلاطون زنان و مردان را دارای استعدادهای مشابهی می‌دانست، به نظر می‌رسد منشأ افکار جدیدی که در قرن بیستم در مورد زن پیداشد از افکار افلاطون است (مطهری، ۱۳۹۶: ۱۶۱) و از سطودر کتاب سیاست خود، زن را با مشخصه هائی چون پست، ناقص و ابزار تولید مثل مردان ذکر کرده است (مولر آکلین، ۱۳۸۹: ۲۳۸)، ژان ژاک روسونیز زن را جزء مایملک مرد می‌داند (همان). فمینیسم سیاست را

دردست مردان می داند و معتقد است زن باید به آن دسته از مسائل سیاسی وارد شود که به آزادی اش منجر شود (قیوم زاده، ۱۳۸۷: ۷۵).

۲- اندیشمندان اسلامی: در تاریخ اسلام و ایران بسیاری از اندیشمندان در راستای تفکر ناب محمدی (ص) به تبیین مقام زن پرداخته اند؛

الف) امام خمینی (ره): امام به اصل دخالت انسان هادر سرنوشت خود التزام داشته اند، ایشان پیروزی انقلاب ایران را مدیون مبارزات سیاسی زنان می دانست و برخی ابعاد مشارکت را به عنوان تکلیف شرعی مطرح کردند (فیرحی، ۱۳۷۸). به طور کلی می توان ابعاد مشارکت سیاسی زن از منظر امام خمینی را این گونه تقسیم کرد: حق رأی- مشارکت در سازندگی جامعه- حضور در صحنه دفاع - حق تعلیم و تعلم؛ که به برخی بیانات ایشان اشاره می کنیم:

- "زن باید در مقدرات اساسی مملکت دخالت کند (خمینی، ۱۳۷۶: ۶۷)؛ "در علم و تقوا کوشش کنید که علم به هیچ کس انحصار ندارد، علم مال همه است" (همان: ۸۳).

ب) شهید مطهری: به تعبیر استاد مطهری "زن و مرد دو ستاره اند در دو مدار مختلف، هر کدام باید در مدار خود حرکت کند" (مطهری، ۱۳۹۶: ۲۶)؛ اسلام با تساوی حقوق زن و مرد مخالف نیست بلکه با تشابه حقوق آنها مخالف است یعنی اسلام برای زن و مرد در همه موارد یک نوع حقوق و یک نوع وظیفه و یک نوع مجازات قائل نشده است و این تفاوتها به منزله تبعیض نیست و جزء ذات اسلام نیست بلکه جزء عرضیات اسلام است که قابل تعدیل و تغییر در چارچوب های اجتهادی می باشد (همان: ۱۹۰).

ج) آیه الله خامنه ای: مقام معظم رهبری نیز در اجتماعات مختلف حضور سیاسی - اجتماعی زنان را در جامعه مورد تأیید و تأکید قرار داده اند. ایشان می فرمایند: "..... این که در حدیث شریف آمده «من اصبح و لم یهتّم بأمر المسلم فلیس بمسلم» مخصوص مردان نیست، زنان هم باید به امور جامعه و مسلمین و همه مسائلی که در دنیا میگذرد، احساس مسئولیت کنند و اهتمام نمایند، چون وظیفه اسلامی است." (سخنرانی در اجتماع زنان خوزستان ۱۳۸۰/۱۲/۷۵).

چند شاخصه مشارکت سیاسی زنان در صدر اسلام

۱- بیعت زنان با پیامبر (ص): بیعت از انواع مشاکت سیاسی می باشد که در فرهنگ سیاسی اسلام رایج بوده است، بیعت به معنای تعهد و پیمانی است که بیعت کننده با امام، حاکم یا امیر جامعه می بندد و به اطاعت و فرمانبرداری به او امر و نواهی او متعهد می شود (هاشمی شاهرودی: ۱۴۲۶، ج ۲: ۱۷۵).

تاریخ صدر اسلام نشان دهنده تحقق این عمل سیاسی از سوی زنان است، ابن سعد در طبقات الکبری نام هفتاد زن را برشمرده که در بیعتها شرکت داشته اند. اولین حضور زنان در امر بیعت در عصر رسالت، سال سیزدهم بعثت در عقبه منا بود، مصداق دیگر بیعت رضوان است که زنان همراه مردان در شب سیزده ذی الحجه بیعت کردند، همچنین در فتح مکه در سال هشتم بعد از پاکسازی مکه از لوٹ بتها قریب به پانصد نفر از زنان همراه مردان با پیامبر بیعت کردند. بیعت مهم دیگر در واقعه غدیر خم که در مسئله خلافت و حمایت از علی(ع) با آگاهی با ایشان بیعت کردند و فصل زرینی از تاریخ اسلام را به نام خود ثبت نمودند (زمانی، محجوب: ۱۳۹۰).

۲- هجرت زنان: هجرت یکی دیگر از مصادیق مهم حضور سیاسی-اجتماعی است که برای گسترش پایگاه اسلام و حفظ دین بسیار حائز اهمیت است که زنان نیز در این امر مهم حضور فعال داشتند. یازده مرد و چهار زن اولین گروهی بودند که از مکه به حبشه هجرت کردند که پس از آن، هجرت گروهی دیگر به حبشه محقق شد و آمار مسلمانان در خاک حبشه به هشتادوسه نفر رسید که هجده نفرشان از بانوان بودند (مدنی دهخوارقانی، ۱۳۹۳: ۴۴-۴۷); هجرت بعدی مسلمانان از مکه به مدینه بود که به عنوان مبدا تاریخ اسلام و زمینه ساز تاسیس حکومت سیاسی اسلام گردید که زنان در این امر مهم همپای مردان مسافت طولانی را تا مدینه طی کردند که فاطمه زهرا(س) و فاطمه بنت اسد در زمره اولین مهاجران به مدینه بودند (زمانی، محجوب: ۱۳۹۰) آیه ۹۷ و ۹۸ سوره نساء موید این مطلب است.

۳- نقش زنان در "امور دفاعی": مطالعه جنگهای عصر نبوی، بیانگر نقش آفرینی بانوان در محضر رسول خدا(ص) که با اجرای احکام اسلامی همراه بوده است می باشد (مدنی دهخوارقانی، ۱۳۹۳: ۵۱). زنان در میدانهای جنگ و جهاد به همراه مردان مسئولیتهایی مانند امداد رسانی، پرستاری و غیره را برعهده داشتند و حتی گزارشهایی از دفاع مستقیم آنها شده است، نسبه در جنگ احد وقتی جان پیامبر(ص) را در خطر می بیند بی رنگ از پیامبر(ص) دفاع می کند در حالی که بسیاری از مردان از میدان جنگ گریخته بودند (مدنی دهخوارقانی، ۱۳۹۳: ۶۴). همچنین حضور سیاسی زنان در نهضت عاشورا و شجاعت و مسئولیت پذیری بی همتای حضرت زینب(س) از بارزترین فعالیتهای زنان محسوب می شود (ربیع نتاج، علی اکبر و روح الله زاده اندواری، عالیه: ۱۳۸۹).

۴- بخشش اموال شخصی در راه پیشرفت اسلام: بخشش اموال در راه توسعه اسلام از شاخصه های مشارکت سیاسی صدر اسلام بوده است که نمونه بارز آن بخشش تمامی اموال حضرت خدیجه (س) در ابتدای شکل گیری اسلام و در شرایط سخت اقتصادی بسیار ارزشمند بوده است که پیامبر(ص) فرمودند "هرگز هیچ ثروتی همانند ثروت خدیجه (س) به من سود نبخشید." (العبدالخانی: ۱۳۹۶) همچنین بانوی فداکاری به نام رمله که خانه وسیع خود را که در نزدیکی مسجد بود در اختیار رسول خدا(ص) گذاشت (همان).

۵- تنویر افکار عمومی با سخنرانی، رایزنی سیاسی و مرثیه سرایی: سخنرانی در میان مردم به منظور روشننگری افکار عمومی برای پیشبرد اهداف سیاسی نمونه دیگر حضور زنان محسوب می شود که نمونه بارز این

حضور فعال، سخنرانی آتشین حضرت زهرا(س) با تکیه بر غصب فدک، مراجعه فاطمه(س) به درخانه مهاجرین و انصار و مرثیه سرایی ایشان بر سر قبر رسول خدا(ص) جهت بیدارسازی جامعه را می توان نام برد (نیکویرش راد، ۱۳۸۷ به نقل از ابن ابی الحدید، ج ۲: ۵). همچنین سخنرانی ماندگار حضرت زینب(س) در کنار قتلگاه و در میان مردم کوفه و در مجلس کاخ یزید که نوعی شوک سیاسی برای حکومت محسوب می شد (منصوری لاریجانی، ۱۳۶۹: ۹۷).

از شاخصه های دیگر مشارکت زنان در صدر اسلام می توان از ماجرای مباحله، امان دادن، مشورت دادن در امور جامعه، آموزش امور و مسائل دینی و غیره نام برد.

پیشیه تحقیق

بعضی از پژوهش هایی که درخصوص نقش اسلام در مشارکت سیاسی زنان مورد مطالعه و بررسی قرار گرفته به شرح ذیل می باشد.

۱- فاطمه خادمیان در پژوهشی تحت عنوان اثرات نقش زنان در جنگهای پیامبر اسلام(ص) تا خلفای راشدین به بررسی دقیق این موضوع پرداخته است.

۲- آریتا رضوی بنی در پژوهش خود تحت عنوان "تاثیر تعارض سنن جاهلی و آموزه های دینی بر فعالیتهای سیاسی زنان در دوران بنی امیه و عصر اول عباسی" به این نتیجه رسیده که در دوره جاهلیت عامله زنان از حقوق سیاسی و اجتماعی محروم بوده اند.

۳- سودابه اکبری نیز جایگاه اجتماعی زن را از منظر قرآن کریم مورد بررسی قرار داده است.

۴- در کتاب "نقش زن در جنگهای صدر اسلام" سیده بتول دهخوارقانی به فعالیتهای مختلف زنان پس از ظهور اسلام پرداخته است.

۵- در کتاب "زن، دین، سیاست" زهرا آیت اللهی به بیان مصادیق بارز مشارکت سیاسی زن در صدر اسلام پرداخته است.

۶- شیخ محمد مهدی شمس الدین در کتاب حدود مشارکت سیاسی زنان در اسلام صلاحیت زن را برای فعالیت سیاسی از بعد فقهی مورد بررسی قرار داده است.

۷- احمد حیدری در کتاب "بزرگ زنان صدر اسلام" به مقایسه جایگاه اجتماعی زنان قبل از اسلام و پس از آن پرداخته است.

روش پژوهش

این پژوهش از نوع توصیفی می باشد و از تحلیل تاریخی بهره برده شده است. پژوهش حاضر از لحاظ روشی یک پژوهش مطالعه اسنادی-تاریخی است که از حیث مطالعه منابع، ما از مدارک ثانویه و مدارک جاری و منابع مکتوب که شامل کتب، مقالات، پایان نامه ها می باشد بهره برده ایم.

تجزیه و تحلیل داده ها

۱- جامعه شناسی مشارکت

۱-۱- با استفاده از ارکان مفهوم مشارکت می توان گفت که مشارکت سهیم و شریک شدن و مسئولیت پذیری مردم در اداره حکومت و دستیابی به اهداف والای آن است (اصلائی، ۱۳۹۲، ۶۵-۸۷)

۱-۲- از نظر اسلام مشارکت حق است و یا تکلیف؟ طبق آیه ۷۱ سوره توبه از منظر دینی مشارکت سیاسی فعال یعنی اداره امور اجتماعی مسلمانان بر عهده خود آنان است و از مجموع آیات اجتماعی و اوامر در قرآن کریم استنباط می شود که اداره حکومت به منزله مقدمه واجب اقامه دین بر عهده عموم مسلمان قرار دارد (طباطبایی، ۱۳۸۷، ج ۴: ۲۰۷-۲۱۱) و برپایی دین تحت هدایت و رهبری جامعه بدون حضور مردم غیرممکن به نظر می رسد. در بررسی منابع دینی و احکام شرعی از جمله مقدمه واجب، بیعت، مسئولیت و ولایت مومنان نسبت به یکدیگر، امر به معروف و نهی از منکر و قاعده حفظ نظام؛ بیانگر دو نکته اساسی در زمینه مشارکت مردم در امور حکومت اسلامی است؛ اول اینکه در حکومت اسلامی افراد با حضور آگاهانه، منسجم و مسئولیت پذیر فعالانه در اداره و پیشبرد اهداف سهیم می شوند و حاکم اسلامی را یاری می کنند. دوم آنکه مشارکت در امور حکومت اسلامی بر مبنای مبانی دینی بر عموم مسلمانان واجب است و آنان در کنار حق مشارکت مکلفند در اداره حکومت اسلامی مشارکت فعال داشته باشند و مردم موظفند در عرصه های گوناگون اعم از اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی تحت نظارت حاکم اسلامی و در چارچوبهای قانونی به ایجاد راهکار و طراحی زمینه های فعالیت بپردازند و از هر طریق ممکن به ایفای این حق و شهروندی خود مبادرت ورزند (عنایت، ۱۳۹۵).

۲- نتیجه گیری از جایگاه زنان قبل از اسلام

به طور کلی درباره وضعیت زن در عصر جاهلی دورویکرد متفاوت وجود دارد، برخی معتقدند زنان عصر جاهلی جایگاه ممتازی داشتند، رویکرد دوم معتقد است زنان در دوران قبل از اسلام در شرایط نامناسب و غیرانسانی زندگی می کردند و جامعه جایگاهی بالاتر از یک کالا و شیء برای آن هانمی شناخت.

نگاه تحقیرآمیز و غیرانسانی به زنان، کراهت از دختران و زننده به گور کردن آن‌ها، انواع ازدواج‌های ظالمانه، فراگیر بودن فساد اخلاقی و مفاسد جنسی در زنان و محرومیت‌های فراوان اجتماعی و اقتصادی؛ از جمله مظاهر وضعیت اسف‌بار این دوران به شمار می‌آیند؛ مهم‌ترین جلوه حضور سیاسی زنان در جاهلیت حضور آنها در جنگ‌ها بود که زن عامل انگیزه ساز و تهییج برای مردان در نبرد بود (واعظی، ۱۳۸۸).

مطابق مطالبی که در عصر جاهلی در تاریخ ثبت شده و تأیید بسیاری از آیات قرآن کریم (تکویر: ۹-۸ و نحل: ۵۹-۵۸) و روایات موجود و احکام فقهی که اسلام برای بهبود وضعیت زنان در نظر گرفته، رویکرد دوم یعنی جایگاه پست و ظالمانه عصر جاهلی برای زنان را تأیید می‌کند.

۳- نتیجه‌گیری از جایگاه زنان بعد از اسلام

۳-۱- مشارکت سیاسی زنان شاخص والگوی صدر اسلام :

۳-۱-۱- حضرت خدیجه (سلام الله علیها): حضرت خدیجه (س) اولین زنی بود که به اسلام ایمان آورد. ایشان همسر رسول خدا و از زنان با فضیلت اسلام است، که از ثروتمندترین زنان جزیره العرب بود و اولین نفری بود که پیامبر را تصدیق کرد و تمام ثروت و دارائی خویش را در راه دعوت رسول خدا (ص) ایثار کرد. در سال‌های نخست بعثت، هنگامی که مشرکان مکه بر تحریم اقتصادی و اجتماعی بنی هاشم هم پیمان شدند، خدیجه (س) با فرستادن نمایندگان، سعی در متقاعد کردن ابوجهل داشت و هنگامی که از کار خویش نتیجه نگرفت با کمک برادرزاده اش حکیم ابن حزام، برای شعب آذوقه تهیه کرد (العبدالخانی، ۱۳۹۶: ۲۷۲). از این رو اموال خدیجه (س) در راه پیشرفت و تقویت اسلام، بخش مهمی از توطئه‌های قریش را خنثی کرد، رسول خدا (ص) فرمودند: "مانفَعنی مالٌ قِطٌّ مِثْلَ مانفَعنی مال خدیجه" هرگز هیچ ثروتی مثل ثروت خدیجه به من سود نبخشید. "او همچنین سرمشق زنان مسلمان گشت به طوری که آنان نیز با هدای اموال و زیورآلات خویش بنیة اقتصادی دولت تازه تأسیس مدینه را تقویت کردند (همان، به نقل از صدوق، ۱۴۱۷: ۴۶۸).

۳-۱-۲- حضرت فاطمه زهرا (سلام الله علیها): حضرت زهرا (س) بالاترین الگوی زنان هستند که در دوران تحولات و بحران‌های صدر اسلام رشدیافت و درس سیاست را از پیامبر خدا (ص) آموخت به طوری که مجالس بحث و وعظ برای بانوان مدینه دایر کرد (مجلسی، ج ۲۲: ۳۱). از طرفی پیامبر (ص) با کردار و گفتار خویش مقام و موقعیت فاطمه (س) را در جامعه تثبیت می‌کردند و در ماجراهایی مانند: مباحله، غدیر خم، ذکر احادیث کساء، ثقلین و... رسالت خود را به پایان رساندند و جامعه را برای پذیرش امامت حضرت علی (ع) آماده ساختند (نیکوپرش راد، ۱۳۸۷).

اما متأسفانه با رحلت رسول اکرم (ص) و انحراف افکار عمومی و جنگ قدرت که از کودتای "سقیفه بنی ساعده" و غصب خلافت حضرت علی (ع) و زننده شدن ارزش‌های جاهلی در جامعه، مأموریت سیاسی حضرت

زهر(س) شروع شدایشان هوشیارانه به صورت یک سیاستمدار آگاه ومدافع حریم ولایت در صحنه جامعه رهبری دفاع از حریم ولایت را برعهده گرفت ودرواقع سدشکن تفکر جاهلیت نسبت به زن شد.

برخی از ابعاد سیاسی حضرت زهر(س):

- تهدید غاصبان خلافت: پس از کودتای سقیفه، غاصبان خلافت برای مشروعیت ومقبولیت بخشیدن به عمل خودبه در خانه فاطمه(س) برای گرفتن بیعت از علی(ع) آمدند و با امتناع فاطمه (س) از ورود آن ها، به درخانه هجوم آوردند و حضرت را به شدت زخمی کردند؛ ایشان برای دفاع از ولایت علی(ع) به مسجد رفتند و غاصبان را تهدید کردند و با سخنرانی کوبنده، موجب تزلزل حکومت شد تا جایی که از بیعت گرفتن از علی(ع) دست برداشتند.

- تحت تأثیر قرارداد افکار عمومی: فاطمه(س) در اجتماعات مسلمانان وقبر رسول خدا(ص) وقبرستان بقیع همراه کودکان خود می رفتند و با مرثیه سرایی ویادآوری انحراف جامعه سعی می کرد جامعه خفته را بیدار سازد(همان).

- سخنرانی باتکیه برفدک: به دنبال غصب «فدک» توسط خلیفه وقت، بار دیگر حضرت از این موقعیت به نام غصب حق مالکیت خویش، به اعتراض سیاسی واستیضاح حاکم وقت برای روشن ساختن اذهان جامعه پرداخت و به مسجد رفت و خطبه خواند(همان).

- رایزنی سیاسی: فاطمه(س) چهل شبانه روز به همراه علی(ع) وحسنین(علیهمالسلام) به درخانه انصار ومهاجرین رفتند و با رایزنی سیاسی سعی نمود مسیر انحراف از ولایت علی(ع) را روشن سازد.

- سکوت سیاسی و ایجاد انقلاب درونی در خانه ها: در مسیر دفاع از امامت، حضرت با اعتصاب سخن با حاکمان وقت، جامعه را به تکاپو انداخت که به دنبال علت این تحریم بیافتند(حسن، ۱۳۵۰: ۳۵). از طرفی هنگام عیادت زنان دردوران بیماری، ایشان با آگاهاندن سیاسی زنان به تدریج موجب انقلابی درونی از خانه ها شدند(نیکوبرش راد، ۱۳۸۷).

- وصیت نامه سیاسی: تاکتیک کوبنده دیگر حضرت، وصیت نامه سیاسی ایشان بود که با تحقیر موقعیت سیاسی خلیفه، با دفن شبانه اجازه شرکت در تشییع جنازه اش را به احدی از کسانی که به او ظلم کرده بودند نداد(مجلسی، ج ۴۳: ۱۸۳) و از این طریق حاکمان که می خواستند با اظهار ارادت پس از مرگ ایشان، تخلف های خود را تحت الشعاع قرار دهند، ناکام ماندند و تا حد زیادی مشروعیت خلیفه زیر سؤال رفت(همان).

۳-۱-۳- حضرت زینب کبری(سلام الله علیها): زینب(س) دومین زن با فضیلت اهل بیت محمدی(ص) است، ایشان دختر امیرالمؤمنین علی(ع) وحضرت فاطمه(س) و جدبزرگوارشان پیامبر خدا(ص) می باشند؛ او علاوه بر درس های تربیتی، علم ودانش، فصاحت وبلاغت، قدرت وعزت نفس، شجاعت وحکمت صحیح در

اداره امور از این خاندان آموخت. عمده فعالیت سیاسی ایشان از روز عاشورا (سال ۶۱ هجری) شروع شد، رسالتی سنگین و پیام رسانی عاشورا، که باید به همه نسل ها می رساند.

حضرت پس از واقعه دلخراش کربلا، علی رغم اینکه درد جانکاه از دست دادن عزیزانش در سینه اش شعله می کشید لکن با حفظ آرامش خود باید برنامه ای حکیمانه و حساب شده طراحی می کرد که موجب حفظ موجودیت اسلام و قرآن و درهم ریختن حکومت یزید و اساس ظلم و استبداد باشد (منصوری لاریجانی، ۱۳۶۹: ۹۷). نمونه بارز در هنگام شهادت امام حسین (ع) که دشمنان هر لحظه در انتظار نشانه ای از اظهار ضعف یا پشیمانی خاندان پیامبر بودند که زینب (س) بانگه به پیکر برادرش باشجاعت فرمود: "اللَّهُمَّ تَقَبَّلْ هَذَا الْقُرْبَانَ" خداوند این قربانی را از ما قبول بفرما (مهاجرانی، ۱۳۷۱: ۲۸۷).

زینب (س) پس از واقعه کربلا در دوطیف به تبلیغ و مبارزه پرداخت: (۱) حفظ موجودیت اسلام و قرآن؛ (۲) درهم ریختن حکومت ظلم و استبداد؛ که از طریق برنامه ریزی سیاسی ماندگار و اسارت با عزت به این هدف نائل شد.

برنامه سیاسی و ثمربخش سفیر کربلا باید مردم غافل را بیدار می کرد و وجود دروغ آلود و خفقان بنی امیه را آشکار می کرد. نقل است زینب (س) در میان جمعیت انبوهی که نظاره گری بودند از میان محمل برخاست و خطبه آتشی ایراد نمود که در این خطبه به سه اصل تکیه داشت: (۱) اثبات حقانیت خاندان پیامبر، (۲) افشای دروغ حکومت مبنی بر اینکه اینان خارجی اند، (۳) از بین بردن اعتماد مردم به حکومت اموی (منصوری لاریجانی، ۱۳۶۹: ۱۲۰)؛ هم چنین سخنرانی کوبنده و عالمانه حضرت در کاخ یزید موجب بر ملا شدن نقشه های یزید و اثبات حقانیت اهل بیت (علیهم السلام) و تزلزل حکومت شد.

زینب (س) در متن واقعه کربلا و در مسیر اسارت از کربلا به شام و کوفه با هوشیاری و رفتار عالمانه از هر فرصتی که ایجاد می شد برای تبلیغ اهداف عاشورا بهره می برد، مانند برگزاری مجالس سوگواری و عزاداری، سیاه پوش کردن محملها، معرفی خاندان پیامبر (ص) و رسوا کردن بنی امیه در سخنرانیها و در طول مسیر اسارت؛ در تاریخ آمده وقتی اسرار او را در کوفه کردند مردم از روی ترحم به اطفال و اسیران نان و خرما می دادند، ام کلثوم فریاد زد: ای اهل کوفه، صدقه بر ما حرام است و اجازه نمی دادند که از خرما را تناول کنند (مجلسی، ج ۴: ۱۱۴). نکته مهم دیگر این است که حضرت در تمام راه اسارت اهتمام به حفظ حجاب و حرمت دختران و زنان و حفظ خود از دیدنظار داشتند تا به جهانیان بفهماند حسین (ع) برای احیای احکام الهی شهید شدند.

به طور کلی حضرت زینب (س) با استفاده از اصول روان شناسی فردی و اجتماعی و مخاطب شناسی و زمان شناسی، با مهندسی معکوس از تمامی فرصت هایی که حکومت برای اقتدار خود ساخته بود بر علیه خودشان بهره برد.

بانگاهی به رویدادهای تاریخ صدراسلام و تأییدات قرآن کریم و روایات ائمه (علیهم السلام) درمی یابیم که زنان صدراسلام بابه دست آوردن موقعیت اجتماعی خود، همراه مردان در عمده فعالیت های سیاسی-اجتماعی این دوران حضور سازنده داشته اند که خلاصه این حضور را به عنوان نتیجه گیری ذکر می کنیم: (۱) حضور زنان در امر بیعت، از جمله بیعت عقبه دوم، رضوان، فتح مکه و غدیر خم رامی توان نام برد که آیه ۱۲ سوره ممتحنه نیز اشاره به این امر دارد؛ (۲) شرکت زنان در امر مهم سیاسی هجرت به حبشه و مدینه که زنان همراه مردان برای حفظ مبانی عقیدتی اسلام از سرزمین خود کوچ کردند، که آیه ۹۷ و ۹۸ سوره نساء اهمیت این موضوع رامی رساند؛ (۳) نقش زنان در امر دفاعی و حضور در میدان های نبرد برای امداد رسانی و پرستاری و حتی نمونه هایی که به دفاع مستقیم در جنگ پرداختند نیز قابل توجه است (البته در حضور پیامبر (ص) و با اجرای احکام اسلامی). همچنین حضور سیاسی زنان در نهضت عاشورا به ویژه حضرت زینب (س) که با شجاعت، وظیفه پرچم داری کربلارا به عهده گرفت نیز نمونه مهم دیگری است؛ (۴) بخشیدن اموال شخصی در راه پیشرفت اسلام نیز از جلوه های دیگر مشارکت محسوب می شود و نمونه بارز آن بخشش تمامی اموال حضرت خدیجه (س) بود که در اوائل ظهور اسلام در بحرانی ترین شرایط اقتصادی نقش چشمگیری در راه توسعه اسلام داشت؛ (۵) تنویر افکار عمومی با سخنرانی، رایزنی سیاسی و مرثیه سرائی که از مهم ترین فعالیت زنان محسوب می شود؛ نمونه بارز این حضور، فعالیت حضرت زهرا (س) و حضرت زینب (س) می باشد. سخنرانی آتشین حضرت زهرا (س) با تکیه بر فدک، رایزنی سیاسی و مراجعه به خانه مهاجرین و انصار و مرثیه سرائی ایشان به منظور بیدارسازی جامعه در تاریخ آمده است. هم چنین سخنرانی های اثربخش زینب (س) در میان مردم کوفه و کاخ یزید نوعی شوک سیاسی محسوب می شد تا اذهان جامعه را بر ضد حکومت تغییر دهد و پیام عاشورا را به جهانیان برساند.

۳-۳- تحلیل نظر اسلام در خصوص مشارکت سیاسی زن در اسلام

به جرأت می توان گفت یکی از تحولات اساسی اسلام را در اصلاح جایگاه و موقعیت اجتماعی زن دانست. در دیدگاه اسلامی، توجه به اختیار انسان کلید تحلیل تحولات اجتماعی است. بنابراین هرگونه تحلیلی که بر اساس جبر تاریخی و طبقاتی به تبیین تحولات اجتماعی بپردازد مقبول نیست (زیبایی نژاد، ۱۳۸۲: ۱۳۲). در بررسی تحولات نظام و فرهنگ اسلام نسبت به جاهلیت، درمی یابیم که ریشه این تحولات به تعالیم پیامبر (ص) که مبتنی بر دستورات دین اسلام است باز می گردد. پیامبر هم زمان با تحول جامعه جاهلی، وضعیت زنان را نیز متحول ساخت. قرآن، زن را مانند مرد مسئول، متعهد و مستقل معرفی کرده است. اسلام مشارکت سیاسی و اجتماعی را علاوه بر حق وظیفه هر زن و مرد می داند. پیامبر گرامی (ص) با پیاده کردن فرامین قرآن در جامعه از طریق رفتار صحیح با دختر خود و زنان جامعه به اصلاح جایگاه زنان در جامعه پرداخت و رسوم جاهلی مانند زنده به گور کردن دختران متوقف شد؛ از طرفی با تأیید حضور زنان در اموری از قبیل بیعت و هجرت و کسب علم و دانش حضور سیاسی زنان را امضا کردند. البته اسلام حضور زن در جامعه را با رعایت چارچوب ها و قوانین اسلام که از جمله

رعایت حجاب و عفاف و جلوگیری از اختلاط و معاشرت بی مورد بانامحرم، که در جهت سلامت خانواده و جامعه وضع شده اند موافقت کرده است.

وجه افتراق دیدگاه اسلام با غرب در خصوص مشارکت سیاسی و اجتماعی زن در جامعه در این نکته است که غرب برای حضور زنان در جامعه هیچ حدودمرزی قائل نشده است و آزادی بدون حد و حصر با تکیه بر جدایی دین از سیاست موجب شده که زن را از کانون خانواده جدا سازد و به ابزار تبلیغات و مدگرایی تبدیل کند. اما اسلام با توجه به ظرافت های خلقت زن، حضور فعال و مؤثر او را در جامعه با شرائط و حدودی قبول دارد که اولاً با حفظ شخصیت خود زن و ثانیاً با حفظ کانون خانواده و ثالثاً حفظ اختلال در جامعه منافات نداشته باشد و از هر نوع فعالیتی که موجب اختلال در این موارد باشد منع نموده است.

بحث و تفسیر نتایج

در این تحقیق به این نتیجه در امر مشارکت دست یافتیم که از منظر جامعه شناسی، مشارکت فرایندی تعاملی و چندسویه است که با توجه به ارکان مشارکت، مفهوم مشارکت عبارت است از سهیم و شریک شدن و مسئولیت پذیری مردم در اداره حکومت اسلامی و دستیابی به اهداف والای آن است (اصلانی، ۱۳۹۲). با بررسی منابع دینی و احکام شرعی در امور بیعت، هجرت، قاعده حفظ نظام و غیره به دو نتیجه اساسی دست یافتیم که در حکومت اسلامی افراد با حضور آگاهانه و مسئولیت پذیر، در اداره و پیشبرد اهداف سهیم می شوند و حاکم اسلامی را یاری می کنند. نکته دوم آنکه مشارکت در امور حکومت اسلامی بر مبنای دینی بر عموم مسلمانان واجب است. اسلام حضور اجتماعی و سیاسی زن و مرد را در اجتماع بنا به ضرورت می پذیرد و هدف از وارد شدن در صحنه سیاسی، کسب جاه و مقام و قدرت نیست، بلکه زن و مرد مسلمان به خاطر دفاع از اسلام و قران وارد عرصه سیاست می شوند (عنایت: ۱۳۹۵).

از مباحث این مقاله به این نتیجه کلی دست یافتیم که در صدر اسلام به برکت تعالیم قران و راهنمایی پیامبر اکرم (ص)، تحولی شگرف در جایگاه و منزلت زنان در جامعه به وجود آمد به نحوی که به تدریج دیدگاه های حقیرانه ای که نسبت به زن وجود داشت کنار گذاشته شد و زن در عرصه های سیاسی و اجتماعی جامعه (مانند بیعت، هجرت، دفاع از حریم ولایت، امداد رسانی در جنگ و ...) حضوری فعال و تاثیرگذار پیدا نمود. همچنین به این نتیجه مهم دست یافتیم که اسلام برای حضور سالم و موثر زن در جامعه محدودیتها و شرایطی قرار داده که در جهت حفظ کرامت زن به کانون خانواده خللی وارد نشود و در نهایت با حضور فعال زنان، جامعه ای سالم داشته باشیم. برخلاف دیدگاه غرب که به بهانه آزادی سیاسی و اجتماعی زن را بدون مصونیت اخلاقی به جامعه وارد می سازد و به ابزار شهوانی تبدیل نموده و با متلاشی ساختن بنیان خانواده، عملاً سلامت اخلاقی جامعه را تهدید می کنند که این همان بازگشت به عصر جاهلیت است. امروزه روند حضور زنان مسلمان در عرصه های مختلف روبه رشد است و شاهد فعالیت های مختلف آموزشی، سیاسی، بهداشتی و

پزشکی و... در اقصا نقاط جهان در پوشش اسلامی و رعایت پاکدامنی هستیم و اینکه نه تنها زن مسلمان امروز در عصر فناوری مطرود جامعه نیست، بلکه حضوری سالم و موثر را به رخ جهانیان کشیده و مهری بر باطل بودن شبهات مربوط به دین اسلام مبنی بر عدم اجازه حضور زن در اجتماع را می زنند.

پیشنهادات

۱- به منظور افزایش آگاهی و بصیرت جامعه و رفع ابهامات در خصوص حضور مؤثر زنان امروزی در جامعه ضرورت دارد پژوهش‌های عمیق‌تر در تعالیم دین اسلام به‌ویژه در ارتباط با زن و کشف نظرات حقوقی اسلام برای بهبود شرایط زندگی زنان امروزی و حضور فعال و سالم آن‌ها در جامعه انجام پذیرد.

۲- با استفاده مؤثر از وسایل ارتباط جمعی و دانش و اطلاعات نوین نهادهای آموزشی و تربیتی، دیدگاه‌ها و آگاهی‌های مسئولین، مدیران و به‌ویژه زنان را در خصوص حضور مؤثر بانوان در عرصه‌های مختلف جامعه گسترش دهیم.

۳- بسترهای مناسب برای حضور فعال زنان در جامعه به‌گونه‌ای فعال شود که با توجه به توانایی‌ها و ظرفیت‌های ویژه روحی و جسمی، به‌کارگیری اجتماعی آن‌ها بیشتر در آن دسته از مسئولیت‌ها و مأموریت‌هایی باشد که جامعه در آن مشاغل بیشتر به حضور زنان نیازمند است (مانند تعلیم و تربیت، رشته‌های پزشکی و تحقیقات بالینی ویژه بانوان، مأموریت‌های سیاسی و پلیسی مرتبط با زنان و ...).

۴- اشتغال زنان در عرصه‌های مختلف به گونه باشد که کرامت ارزش‌های انسانی و اخلاقی و عفت و پاک‌دامنی آنان خدشه‌دار نشود و برای این منظور زنان مکرمه‌الگوی صدر اسلام و شیوه فعالیت‌های سیاسی و اجتماعی آنان بیش‌ازپیش تبلیغ و ترویج گردد.

۵- وضع و اصلاح قوانین مربوط به حضور سیاسی و اجتماعی زنان به گونه باشد که به حضور مؤثر زن در کانون مقدس خانواده و انجام وظایف مربوط به شوهرداری و تربیت فرزند او لطمه‌ای وارد نگردد و حتی در جهت تحکیم آن باشد.

منابع

قرآن کریم

- آقا بخشی، علی اکبر و افشاری راد، مینو. (۱۳۸۹) فرهنگ علوم سیاسی، تهران: چاپار
- آیینه وند، صادق و جمعی از نویسندگان. (۱۳۸۳). تاریخ اسلام، قم، دفتر نشر معارف
- اصلانی، فیروز و فتاحی زفرقندی، علی. (۱۳۹۲). "مشارکت عمومی در اداره حکومت اسلامی حق است یا تکلیف" فصلنامه دانش حقوق عمومی، سال سوم، صص ۶۵ - ۸۷
- العبدالخانی، ساجده (۱۳۹۶). "نقش معنویت حضرت خدیجه در پیشرفت اسلام" دو فصلنامه مطالعات معنوی، شماره دوازدهم از کیا، مصطفی، احمد رش، رشید و بار تازیان، کامبیز (۱۳۹۶). روشهای تحقیق کیفی، تهران، کیهان: چاپ اول
- بابایی، غلامرضا و آقایی، بهمن (۱۳۶۹). فرهنگ علوم سیاسی، تهران، نشر ویس
- بارتلمه، کریستین (۱۳۳۷). زن در حقوق ساسانی، ترجمه ناصرالدین صاحب زمانی، تهران عطایی.
- بیرو، آلن (۱۳۷۰). فرهنگ علوم اجتماعی، ترجمه باقر ساروخانی، تهران، کیهان: چاپ دوم
- پیام یونسکو (۱۳۷۶). سال بیست و هشتم، شماره ۳۱۶
- حسن، سعید (۱۳۵۰). پیام فاطمه علیهاالسلام، تهران، مدرسه چهل ستون
- خمینی، روح الله (۱۳۷۶). صحیفه نور، تهران، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی
- دهخدا، علی اکبر (۱۳۳۷). لغت نامه، زیر نظر محمد معین و جعفر شهیدی، دانشگاه تهران
- دوورژه، موریس (۱۳۹۱). اصول علم سیاست، ترجمه ابوالفضل قاضی، تهران امیرکبیر
- ربیع نتاج، علی اکبر و روح الله زاده اندواری، عالییه (۱۳۸۹). "حضور زن در جامعه از دیدگاه قرآن و روایات" پژوهشنامه علوم و معارف قرآن کریم، سال اول، شماره ۶: صص ۱۴۵ - ۱۴۸
- زمانی، محجوب، حبیب (۱۳۹۰). جایگاه زنان صدر اسلام در بیعت و هجرت، فصلنامه معرفت، شماره ۱۷۰ ص ۹۱ - ۱۰۲ زیبایی نژاد، محمدرضا، سبحانی، محمدتقی (۱۳۸۲) درآمدی بر نظام شخصیت زن در اسلام. قم، نصاب، چاپ سوم
- عنایت، حلیمه (۱۳۹۵). مطالعه جامعه شناختی مشارکت سیاسی زنان از دیدگاه اسلام، پژوهش نامه سال پنجم، ش: ۹: ۳۱ - ۵۰

کمالی، علی (۱۳۷۸). قرآن و مقام زن، انتشارات اسطوره

طباطبایی، سید محمد حسین (۱۳۸۷). ترجمه المیزان، ترجمه سید محمد باقر موسوی همدانی، ج: ۴

فیرحی، داوود (۱۳۷۸). قدرت دانش و مشروعیت در اسلام، تهران نشر نی،

قیوم زاده، محمود (۱۳۸۷). "حقوق اجتماعی و مشارکت سیاسی زنان از دیدگاه اسلام" فصلنامه علمی پژوهشی علوم اسلامی سال سوم، شماره ۱۲، صص ۷۵ - ۱۰۲

کائو تری، کویین (۱۳۷۹). مشارکت در توسعه، ترجمه هادی غبرایی و داوود طباطبایی، تهران، روشن

لینتون، رالف (۱۳۳۷). تمدن ترجمه، پرویز مرزبان، تهران، علمی و فرهنگی

محمودی، علی (۱۳۹۰). الهیات فمینیستی مسیحیت در مقایسه با نگرش اسلام، دانشگاه اصول دین، چاپ اول

مجلسی، محمدباقر (۱۳۵۴). بحار الانوار، ترجمه محمد جواد نجفی، تهران، نشر اسلامی

مدنی دهخوارقانی، سیدبتول، نقش زنان در جنگهای صدر اسلام، تهران، بوستان کتاب

مطهری، مرتضی (۱۳۹۶). نظام حقوق زن در اسلام. تهران. صدرا

مهاجرانی، سید عطاءالله (۱۳۷۱). پیام آور عاشورا، تهران، اطلاعات

منتسکیو، روح القوانین (۱۳۴۹). علی اکبر مهتدی، تهران، امیرکبیر

منصوری لاریجانی، اسماعیل (۱۳۶۹). زینب کبری (س) فریادی بر اعصار، تهران: مجتمع شهید مطهری

مولراکلین، سوزان (۱۳۸۳). زن از دیدگاه فصل فلسفی سیاسی غرب، ترجمه نوری زاده، تهران، قصیده سرا

نیکو برش راد، فرزانه (۱۳۸۷). "فاطمه زهرا س الگوی مبارزه سیاسی زن امروز" مجله بانوان شیعه، شماره ۴:

واعظی، محمدجواد (۱۳۸۸). "وضعیت زن در جاهلیت" فصلنامه تاریخ اسلام در آئینه پژوهش شماره ۲۴ صص ۱۶۰-۱۳۵

هاشمی شاهرودی (۱۴۲۶). جلد ۲، ص: ۱۷۵

Sociological approach to women's politics in the early Islam

۱-Elaheh Zabeti Akbar ۲-Dr. Ma'soumeh Rashad

Abstract

Half of human society is composed of women who play a critical role in society formation. Women's position in the early Islam demonstrate that they have been actively involved in social, economical, scientific, political and even defending affairs and along with preservation of their magnanimous and purity, they have been successful in many cases. This research is done to explore sociological participation of women Muslims in the early Islam from time of Prophet Mohammad (peace be upon him) to Imam Hussein (peace be upon him) uprising (the year of ۶۲ Lunar Hijri) to reach the scientific achievement of the extent and effective role of women in Islamic society. It uses historical documents studying and the method of gathering information in attributional. The conclusions of this study depict that women did not have a prominent position before the Islam and were deprived of many of their humanistic rights and with the emergence of Islam, a holistic transformation was made in women's prestige and position in a way that in different fields such as fealty, Hejira and defense of Imams, they were helpers of Prophet Mohammad (peace be upon him) and Imam of time as well as men. Besides, Islam agrees with the political and social presence of women in society; however to preserve the family and women's dignity and prevention of being abused, Islam has set a framework for women presence in society which the most important of them are having Hijab and purity and attending the women relationships with men in social activities.

Key words: women's political participation, political activities, women of early Islam, women's social activities.

۱-Graduate of MA in the Department of Social Sciences (Major: Women and Family Studies).

۲-Assistant professor of International Relations, Roudehen Azad University faculty member, Tehran, Iran (Managing Director); masi.reshad@yahoo.com